

PİLAH-İŞTAR'IN EŞLERİ, BOŞANMALARI VE ÇOCUKLARI

*Sebahattin BAYRAM**
*Remzi KUZUOĞLU***

Makale Bilgisi

Başvuru: 06 Mayıs 2021

Kabul: 19 Mayıs 2021

Article Info

Received: May 06, 2021

Accepted: May 19, 2021

Öz

Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de 1948 yılında başlayan ve günümüze kadar devam eden arkeolojik kazılar neticesinde yaklaşık 23.500 çivi yazılı belge gün yüzüne çıkarılmıştır. Eski Asur lehçesi ile yazılmış ve büyük çoğunluğu Asurlu tüccarlara ait olan bu metinler, hem tüccarların özel yaşantılarına dair az ama önemli hem de Asur Ticaret Kolonileri Dönemi hakkında bilgiler içermektedirler. 1988 yılında Kültepe'de ortaya çıkarılan tabletlerin büyük bir kısmı Asurlu tüccar Aššur-rē'ī ve oğlu Pīlah-İštar'a ait olup onların Anadolu'daki ticari faaliyetleri ile özel hayatlarına dair detay içermeyen bazı bilgileri günümüze taşımaktadırlar. Bu metinler, Pīlah-İštar'ın, MÖ. tak. 1883 ile 1859 yılını biraz aşan bir zaman arasında, Anadolu'da iki kez evlendiğini ancak her iki evliliğinin de boşanmayla neticelendiğini

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Anabilim Dalı, bayrams@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5676-338X

** Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Sabire Yazıcı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kuzuoglu@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-8741-5326.

göstermekte, çocukları hakkında da yeterli bilgi vermemektedir. Öyle ki birden fazla çocuğu olduğunu bilmemize rağmen, metinlerde sadece Lamassī adındaki kızından bahsedilmekte, başka kaç çocuğu olduğu ve bunların cinsiyetleri hakkında herhangi bir açık kayda rastlanmamaktadır. Bu çalışmada kendi arşivindekiler başta olmak üzere diğer arşivlerdeki metinler de dikkate alınarak, bildiğimiz kadarıyla, yaşamının yaklaşık 30 yılını Anadolu'da geçiren Pilah-İştar'ın evlilikleri, boşanmaları ve çocukları hakkında bazı bilgilendirme ve değerlendirmeler yapılacak, böylelikle Asurlu bir tüccarın özel yaşamı kısmen de olsa ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Asurca, Kültepe, Eş, Evlilik, Boşanma, Tüccarlar.

Marriages, Divorces and Children of Pilah-Iştar

Abstract

Approximately 23.500 cuneiform texts were found as a result of the archeological excavations, which started at Kültepe near Kayseri in 1948 and have continued until the present day. These texts, written in the Old Assyrian dialect and mostly belonging to Assyrian merchants, contain both little but important information about the private lives of the merchants and the feature of the Assyrian Trade Colonies Period. Most of the tablets excavated at Kültepe in 1988 belong to the Assyrian merchant Aşşur-rē'ī and his son Pilah-Iştar and have given some non-detailed information about their commercial activities in Anatolia and their private lives. These texts indicate that Pilah-Iştar got married twice in Anatolia within a period approximately between 1883 and 1859 BC, but both marriages resulted in divorce. No adequate information is given about his children. Although we know that he had more than one child, only his daughter Lamassī is mentioned in the texts, and no clear records are encountered on the number and gender of his other children. In this study, it will be attempted to give some information and to make an evaluation about the marriages, divorces, and children of Pilah-Iştar, who seems to have spent about 30 years of his life in Anatolia, in light of the texts especially in his archive and the texts in other archives, and to put forward the private life of an Assyrian merchant.

Keywords: Old Assyrian, Kültepe, Wife, Marriage, Divorce, Merchants.

Kültepe'de, 1948 yılında başlayan ve günümüze kadar devam eden sistematik kazılar neticesinde, Asurlu tüccarlara ait onlarca çivi yazılı arşiv

gün ışığına çıkartılmıştır.¹ Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde (MÖ. 1974-1719) Asurlu tüccarların Anadolu'daki faaliyetlerini belgeleyen bu arşivler, tüccarların ticari faaliyetlerinin yanı sıra, onların ve ailelerinin özel yaşamlarını bugüne taşıyan eşsiz bilgi kaynaklarıdır.

Puzur-İštar'ın oğlu Aššur-rē'i ve onun oğlu Pilah-İštar en az iki nesil Anadolu'da bulunmuş bir ailenin mensupları olup şahsi belgeleri bugün elimizdedir. 1988 yılında, Kültepe'de *kārum* alanında, S-T/12-13 plankaredeki evin arşivinde yapılan kazıda ele geçen çivi yazılı metinlerin², Aššur-rē'i'ninkiler hariç, önemli bir kısmı Pilah-İštar'a âittir. Bu metinlerde kayıtlı *līmum* isimlerinden, bugünkü değerlendirmelere göre MÖ. tak. 1883 ile 1859 yılını biraz aşan bir zaman arasında, yaklaşık 30 yıl boyunca³, Anadolu'da ticarî faaliyetlerde bulunduğunu ve ağırlıklı olarak tekstil ticareti ile uğraştığını öğrendiğimiz Pilah-İštar'ın, başta Kaniş ve Waḥšušana olmak üzere Puruḫattum, Ulama, Timelkiya ve Šalatuwar şehirlerinde bu faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Pilah-İštar'ın *aššatum*'u Tatana

Pilah-İštar'ın arşivine âit metinler onun özel hayatına dâir az da olsa önemli bilgiler vermekte, özellikle Tatana ile evliliğine ve boşanmasına ışık tutmaktadır. Tatana, Asurlu tüccar Agiya'nın kızı (Kt 88/k 310; 509) olup annesi Anadolulu bir bayandır.⁴ Çivi yazılı belgelerde, "*Agiya'nın kızı*" (Kt 88/k 509z); "*Pilah-İštar'ın karısı*" (Kt 88/k 333; 404⁵; 447⁶; 455; 485; 725a) ve "*boşanmış kadın*" (Kt 88/k 418; 564)⁷ olarak üç farklı medeni halde

Cécile Michel, "Constitution, Contents, Filing and Use of Private Archives: The Case of Old Assyrian Archives (nineteenth century BCE)", *Manuscripts and Archives Comparative Views on Record-Keeping*, ed. Michael Friedrich, Harunaga Isaacson, Jörg B. Quenzer, (Berlin/Boston: De Gruyter, 2018), 48 vd; Mogens Trolle Larsen, "Kültepe/Kaniş Arşivleri", *Anatolia's Prologue Kültepe Kanesh Karum*, ed. Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, (İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 74 vd.; Klaas R. Veenhof ve Jesper Eidem, *Mesopotamia, The Old Assyrian Period*, Orbis Biblicus en Orientalis 160/5, (Göttingen: Academic Press Fribourg, 2008), 45-50.

² KT VII-a: 3-5; Nimet Özgüç ve Önhan Tunca, *Kültepe-Kaniş Mühürlü ve Yazılı Kil Bullalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 86.

³ Pilah-İštar'ın arşivindeki en geç tarihli belge MÖ. 1859 yılına ait olup Pilah-İštar'ın ismi belgede Tatana'nın eşi olarak kaydedilmektedir. Pilah-İštar ile Tatana'nın bu tarihte evli olmalarını ve boşandıktan sonraki yazışmalarını dikkate alarak, Pilah-İštar'ın MÖ. 1859'dan sonra, bir müddet daha Anadolu'da kaldığını düşünebiliriz.

⁴ Sebahattin Bayram, "Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Nafaka Ödeniyor muydu?", *Archivum Anatolicum* 12/2, (2018), 34.

⁵ Bu metinde *aššatum* olarak belirtilen bayanın Tatana olduğunu düşünmekteyiz.

⁶ Özgüç ve Tunca, *Kültepe-Kaniş Mühürlü*, 287.

⁷ Sebahattin Bayram, "Kültepe Metinlerinde *ēzibum*", *Archivum Anatolicum* 10/1, (2016), 20-21.

karşımıza çıkan bu hanım, yerli bir isim taşımaktadır. Babası hakkında elimizde detaylı bilgi olmamakla birlikte, Aşşur-rē'î'nin yatırımcılarından biri olduğu bilinmektedir (KT VII-a, 182). Agiya'nın, Aşşur-rē'î'nin ölümünün ardından oğlu Pilah-İstar ile hem ticari ilişkilerini devam ettirdiği (KT VII-a, 20; 238) hem de kızını Pilah-İstar'la evlendirerek bu ilişkileri daha da güçlendirdiği metinlere yansıyan bir durumdur.

Ne yazık ki elimizdeki belgeler Agiya'nın sosyal veya ticari konumunu yorumlamaya yetecek kadar bilgi içermemektedir. Ancak ismini tespit edemediğimiz bir yerin kraliçesinin üzüm toplaması için kendisine yün sevk edecek olması (Kt 88/k 717), Agiya'nın yerel bir sarayla, bilhassa kraliyet ailesinin bir mensubu ile iyi ilişkilerine işaret etmektedir. Annesi hakkında ise neredeyse hiçbir şey bilinmeyen Tatana'nın, yerli dilde bir isim taşıması sebebiyle Anadolulu olduğu söylenebilir. Bu bilgi kısırlığına rağmen, Tatana'nın annesiyle ilgili olduğunu düşündüğümüz tek kayıt, Agiya ve Tatana'nın yazdıkları bir mektupta (Kt 88/k 717) karşımıza çıkmaktadır. Detay içermeyen bu mektupta Agiya, Walhaşna adında birine “*amtum*'una⁸ hiçbir şey bırakmadığı” bilgisini vermektedir.

Elimizdeki belgeler Tatana'nın özel hayatının yanı sıra ticari faaliyetlerine de şahitlik etmektedir. Bilhassa Tatana'ya ait iki borç senedi; hem bu bayanın ticari hayatın içinde olduğunu hem de bir Anadolu kadınının kendi adına ticari girişimlerde bulunabildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dikkat çekici bir başka durum, Tatana'nın bu faaliyetleri evliyken gerçekleştirmiş olmasıdır. Tatana senetlerde Pilah-İstar'ın karısı olarak, alacaklı pozisyonda kaydedilmiştir. Senetlerden ilki Puzur-Aşşur ve karısı Zilalaya'nın 15 mina kalitesiz bakırı (Kt 88/k 333), diğeri ise Zuba'nın oğlu Aşşur-bēl-awātım, karısı Kayyanama ve kızı Şāt-ilî'nin 10 şeşel gümüşü (Kt 88/k 485) borçlanmalarıyla ilgilidir. Belgelerdeki *limum* isimleri, Tatana'nın kalitesiz bakırı MÖ. tak. 1863'te (Kt 88/k 333, REL 107), gümüşü ise MÖ. tak. 1859'da (Kt 88/k 485, REL 111) borç olarak verdiğini göstermektedir. Metinler Tatana'nın MÖ. tak. 1863-1859 yılları arasındaki ticari faaliyetlerinin bir kısmını belgelendirmektedir. Pilah-İstar'ın yazdığı mektuplardaki; gümüş ve bakır sevkiyatları, tahsilatlar, ödemeler ve satın almalar gibi ticari konularda Tatana'yı bilgilendirdiğini veya ondan taleplerde bulunduğunu gösteren ifadeleri, bu hanımın ticari konumunu teyit etmektedir. Ayrıca Tatana'nın ticari faaliyetlerinin yaşadığı şehirle sınırlı olmadığı, babası ile birlikte Tegarama ve Hurama şehirlerine seyahate çıkarak, bir bayan için

⁸ *Amtum* kelimesinin ikinci eş manasına istinaden, Agiya'nın *amtum*'um olarak belirttiği bayanın Tatana'nın annesi olduğunu düşünmekteyiz. İsmi bilemediğimiz bu bayanın *amtum* sıfatı taşıması sebebiyle Anadolulu olduğu ve Agiya'nın bu hanımla evlenerek ikinci evliliğini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

uzak sayılabilecek yerlerde de ticari faaliyetler gerçekleştirebildiği anlaşılmaktadır (Kt 88/k 717). Öte yandan Pilah-İştar'ın bir mektubunda bilgisini verdiği; Tatana'nın çıktığı ancak gideceği yerin belirtilmediği yolculuk, belki de babasıyla gerçekleştirdiği Tegarama ve Hurama seyahatiyle ilgilidir (Kt 88/k 718).

Bununla birlikte, iki belgedeki “*Tatana'nın mührü*” ifadesi de dikkat çekicidir (Kt 88/k 455; 509z). Bu ifadeyi, Tatana'nın kendi adına bir mührü olduğunun ve bunu özgürce kullandığının bir göstergesi olarak kabul etmekte; ayrıca bu mühre evlenmeden önce de sahip olduğunun ve ticaretle irtibatının bekârken başladığının bir delili olarak değerlendirmekteyiz. Öte yandan güzel bir tesadüf; Tatana'ya ait mührün baskısı Pilah-İştar'ın arşivine ait açılmamış bir zarfın üzerinde (Kt 88/k 509z) görülmekte olup Tatana'nın yerli üslupta oldukça sade bir damga mühür kullandığı anlaşılmaktadır. Mührün dikdörtgen biçimli olduğu, yüzünde; yan yana durumda ve ortasında nokta bulunan iki daireden oluşan bezek yer aldığı görülmektedir (Resim 1). Zarfın üzerindeki satırlardan, Tatana'nın belgeyi “*Agiya'nın kızı*” olarak mühürlediği, içindeki tabletin ise Tatana tarafından Pilah-İştar ve Kulumaya'nın karısı İştar-nādā'ya yazılmış bir mektup olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca zarfın açılmamış olması, mektubun hiç okunmadığını göstermektedir.

Tatana'nın hayatındaki en önemli kırılma anlarından biri, muhtemelen Pilah-İştar'la gerçekleştirdiği evliliğidir.⁹ Bu evliliğin ne zaman gerçekleştiğini bilemiyoruz ancak Tatana'ya ait iki borç senedinin nüshasında (Kt 88/k 333; 485) kayıtlı *limum* isimlerine istinaden, MÖ. tak. 1863-1859 yılları arasında (REL 107; 111) evli oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰ Her ne kadar çiftin evliliklerinin Kaniş'te başlayıp Wahşuşana'da sona erdiğini bilsek de hem evlilik hem de boşanma süreçlerinde neler yaşandığı hususunda yeterince bilgiye sahip değiliz. Ancak Pilah-İştar ve Tatana'nın karşılıklı yazışmaları ile her ikisine hitaben yazılmış mektuplar, bu evliliğin son dönemleri hakkında birtakım bilgiler içermektedir.

Mektuplardan, bu özel yazışmaların kaleme alındığı tarihlerde Pilah-İştar ve Tatana'nın evli oldukları anlaşılmaktadır. Bir mektubun zarfında (Kt

⁹ Pilah-İştar'ın babası Aššur-rē'i KT VII-a, 171'de: “*5 ūqel gümüſü gelinimiz için ona verdim*”, KT VII-a, 163'te ise: “*3 ūqel gümüſü gelinimize (gönderdim)*” ifadelerini kullanmaktadır. Gelinimiz olarak belirttiği şahsın, Pilah-İştar'ın eşi Tatana mı yoksa diğer oğullarından birisinin eşi mi olduğu, metinlerden anlaşılamamaktadır. Ancak Pilah-İştar'ın, babasının ölümünün ardından Anadolu'ya gelip, işlerin başına geçtiğini ve Tatana ile daha sonra evlendiğini düşündüğümüzde, söz konusu bayanın Tatana olmadığı değerlendirilmektedir.

¹⁰ *Limum* isimlerine göre, Pilah-İştar MÖ. tak. 1883 (REL 87) ile 1859 (REL 111) yılları arasında Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunmuştur Bkz. Kt 88/k 341; 476; 485.

88/k 725a) kayıtlı “*Pilah-İştar'ın karısı Tatana*”; bir başka mektuptaki (Kt 88/k 423) “*karım Tatana... gümüşü Tatana'nın adresine sevk et*” şeklindeki ifadeler ile diğer mektuplarda karşılaştığımız; Pilah-İştar'ın, muhtelif şahıslarla Tatana'ya bakır, gümüş, boncuk ve bal göndermesi (Kt 88/k 423; 716; 723; 725b); Tatana'ya ticari malının durumunu sorması, evinin hiçbir eşyasının zarar görmemesi için Tatana'dan özen göstermesini istemesi; bazen arpa ve buğday (Kt 88/k 718), bazen de araba satın almasını tembihlemesi (Kt 88/k 723), çiftin hem evli olduklarını hem de ticari konularda birlikte hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca Pilah-İştar'ın Tatana ile birlikte yazdığı (Kt 88/k 423) veya her ikisine yazılmış mektuplar (Kt 88/k 512b) bu birlikteliğin devam ettiğinin bir diğer göstergesidir. Bunların yanında Kt 88/k arşivine ait bir bulla (Kt 88/k 447) üzerinde yer alan “*Aššur-rē'ın oğlu Pilah-İştar'ın mührü. Onun karısı Tatana'ya*” ifadesi de hem bu durumu teyit etmekte hem de Pilah-İştar'ın Tatana'ya gönderdiği ve mektuplarında bahsettiği sevkiyatlarından birine şahitlik yapmaktadır (Resim 2). Diğer taraftan bulla ve Tatana'ya yazılmış mektupların (Kt 88/k 458¹¹; 716; 718; 720; 723; 725b) Kaniş'te Pilah-İştar'ın arşivinde ele geçmiş olması, Tatana'nın bu dönemde Kaniş'te olduğunu ve kocasının evinde yaşadığını göstermektedir.

Zaman içinde yaşananlar hakkında yeterli bilgimiz olmasa da metinler, Pilah-İştar ve Tatana'nın boşandıklarına dair bilgiler içermektedir. Pilah-İştar'ın Tatana'ya atfen kullandığı “*Agiya'nın boşanmış kızı*”, “*hiç kimse Agiaya'nın boşanmış kızına itiraz etmeyecek*” (Kt 88/k 310), “*boşanan kadına*” (88/k 564) ve “*boşanmış kadına, (eski) karıma*” (Kt 88/k 418) gibi ifadeler, ne kadar sürdüğünü bilemediğimiz bu evliliğin sona erdiğinin delilleri olarak karşımızda durmaktadır. Metinlerden, Pilah-İştar ve Tatana'nın evliliklerini bu noktaya hangi sebeplerin getirdiğini öğrenemsek de aralarındaki soğukluğun izlerini takip edebilmek mümkündür. Bu konuda belki de elimizdeki en önemli belge (Kt 88/k 455¹²) çiftin evli oldukları dönemde aralarındaki bir anlaşmazlıkla ilgili olup meselenin şahitler huzurunda halledilmesi hakkındadır. Bazı kısımlarını tam anlayamadığımız metin, eşler arasında bir anlaşmazlık olduğunu ve konunun hukukî zemine taşındığını göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, ticarî endişelerden dolayı ve iyi niyetle de olsa, Tatana, kocasının belgelerinin muhafaza edildiği odadaki sandığa âit mührü açmış ve içerisinden bazı tabletleri almıştır. Metinde diğer belgelerin korunduğu ve Pilah-İştar'ın babasının firması ile ev eşyalarının sağlam olduğu belirtilmiştir. Tatana Pilah-İştar'a ayrıca 2 mina 10 şeşel miktarındaki borcu ödemesini böylece belgelerine, söz konusu eşyaya ve 2

¹¹ Bayram, “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde”, 42-43.

¹² Bayram, “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde”, 35-38.

kadın köleye sahip olabileceğini söylemiştir. Tatana'nın bu tavsiyesi, tabletleri arşivden alması ile söz konusu ettiği borcun ödenmesi arasında bir bağlantı olabileceğini akla getirmektedir:

¹⁻⁴ *Agua'nın oğlu Puzur-İstar'ın mührü, İsaliya'nın oğlu Alulaya'nın mührü, Ela-(i)lī'nin oğlu Būr-Aššur'un mührü, Amur-Aššur'un oğlu Šuma-libba-Aššur'un mührü, Tatana'nın mührü.* ⁴⁻⁸ *Pilah-İstar ve karısı Tatana, anlaşarak bizi (şahit olarak) tuttular ve onların bu belge ile ilgili meselesini sonlandırdık. Tatana Pilah-İstar'a şöyle söyledi:* ⁹⁻¹³ *Kaniš'te ticaretin askıya alınmasından korktum ve burada senin mührünü açtım ve ... zarflı naButu-tabletlerini çıkarttım ve koyma yerine koydum.* ¹⁴⁻¹⁶ *Senin belgelerinin kalanı babanın firmasındaki şamalakkum-kabında, mühürlü odada duruyor.* ¹⁶⁻¹⁸ *Babanın firması ve senin bana bıraktığın eşyaların sağlamdır.* ¹⁸⁻²³ *Tatana şunu da söyledi: Haberi ben sana vereyim, git ve 2 mina 10 şeqel borca (dair) gümüşü öde ki senin belgelerini ve babanın firmasına âit eşyaları ve 2 kadın köleyi senin ellerin tutsun.* ²⁴⁻²⁷ *Eğer ... ise onlara yemin ettir senin belgelerini ve babanın firmasının eşyalarını ve 2 kadın köleyi senin ellerin bizim için tutuncaya kadar* ²⁸⁻³¹ *Wahšušana'da Kulukaya'yı senin belgelerin, senin eşyaların, babanın firması ve 2 kadın köleden (dolayı) senin ellerin tutacak ve* ³²⁻³⁴ *Kaniš'ten buraya gönder. Orada (kardeşin) Suzuzu'nun 12 şeqel gümüşüne ait belgeyi onun zarfladığını tüccar (bildirdi) ve* ³⁵⁻³⁷ *3 yerliye ait olan 6 şeqel gümüş, (ve) bakırdan qabliatum-kabı bana emanet bırakılmıştır.* ³⁸⁻⁴⁰ *2 mina 10 şeqel gümüş borcu ilave et. Wahšušana'da bıraktığım zarflı tabletlerin nüshasını ve onun nüshalarını...*

Belgedeki “Pilah-İstar ve karısı Tatana anlaşarak bizi şahit tuttular ve onların bu belgedeki meselesini sonlandırdık” ifadesi, bu olayın Pilah-İstar ve Tatana'nın evliliklerinin sürdüğü bir sırada cereyan ettiğini açıkça göstermektedir. Burada dikkat çekici olan Pilah-İstar'ın Tatana'ya, yani karısına, tabletleri açmasından dolayı duyduğu kızgınlık sebebiyle takındığı tavırdır. Pilah-İstar'ın, meseleyi yüz yüze değil de şahitler önünde halletmeyi tercih etmesi, muhtemelen evliliklerinin gidişatı hakkında Tatana'ya bir mesaj vermek niyeti taşımaktadır. Ancak Tatana'nın bu görüşme esnasında ev eşyaları, belgeler ve kendisine bırakılan emanetler hakkında Pilah-İstar'a bilgi vermesi ile parasal bazı ifadelerine dair kayıtlar, Tatana'nın evliliğinin geleceği hakkında Pilah-İstar kadar katı bir tutum içinde olmadığını düşündürmektedir. Diğer taraftan Tatana'nın “Kaniš'te ticaretin askıya

alınmasından korktum ve ... burada senin tabletlerini açtım” ve “*Kaniş'ten buraya gönder*” şeklindeki ifadelerinde yer alan “*burada*” ve “*buraya*” zamirleriyle işaret ettiği yer Wahşuşana şehri olmalıdır ve bu durum, boşanmanın henüz gerçekleşmediği dönemde çiftin ayrı yaşadıklarını ve Tatana'nın Wahşuşana'da oturduğunu göstermektedir.¹³

Hem bu durumu hem de Tatana Wahşuşana'dayken evliliğinin iyi gitmediğini ancak devam ettiğini Wahşuşana *kārumu*'nun aldığı bir karar da teyit etmektedir (Kt 88/k 269).¹⁴ Belgenin, önceleri Tatana'ya nafaka ödenmesiyle ilgili olduğu düşünülse de Sebahattin Bayram tarafından yeniden ele alınması neticesinde; boşanma veya nafakayla alâkalı olmadığı, Tatana'nın ve belki çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması hakkında alınmış hukuki bir karar olduğu anlaşılmıştır.¹⁵ Kararın Wahşuşana'da alınmış olması ve Tatana'nın bölgeden (Wahşuşana) ayrılmama zorunluluğu, Tatana'nın Wahşuşana'da olduğunu ortaya koymaktadır. Keza belgede, Tatana'nın Pilah-İhtar'ın karısı olarak belirtilmesi evliliğin henüz bitmediğini de açıkça göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla boşanma henüz gerçekleşmemiş ve Tatana'nın Pilah-İhtar'dan kendisi ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılaması için bazı talepleri olmuştur. Ancak Pilah-İhtar karısının bu isteklerini yerine getirmemiş olacak ki Tatana meseleyi Wahşuşana *kārumu*'na taşımış ve hakkını hukuki zeminde aramıştır. Alınan karara bakıldığında Tatana'nın kısmen de olsa bu hususta başarılı olduğu görülmektedir. Her ne kadar *kārum* bazı şartlara bağlasa da Tatana, muhtelif ihtiyaçları için ayda 8 mina kalitesiz bakır ile senede kumaş almayı hukuken başarmıştır:

¹⁻³ *Wahşuşana kārumu'nun küçük-büyük (genel meclisinin) mührü. (Wahşuşana) kārumu'nun küçük-büyük (genel meclisi) hükmü verdi: ⁴⁻⁷ Agiya'nın kızı, Pilah-İhtar'ın karısı Tatana burada tutulmaktadır. Anadolu'yu terk etmeyecek. ⁷⁻¹⁰ Pilah-İhtar Kaniş'e gidinceye ve babasının firmasını, ev eşyalarını ve belgelerini kontrol edinceye kadar ¹¹⁻¹⁷ ayda 8'er mina kalitesiz bakırı onun yiyeceği, yağı ve (yakacak) odunu için Pilah-İhtar, karısı Tatana'ya verecek. (Ayrıca) senede ona kumaş verecek. ¹⁸⁻²⁴ Bu tahsistum-belgesi*

¹³ Tatana'nın Pilah-İhtar'ın karısı olduğu dönemde Kaniş'te olmadığını gösteren bir başka kayıt Kt 88/k 404 nolu metindir. Pilah-İhtar, *aššatum* (eş) olarak belirttiği Tatana'nın, Kaniş'e götürüp satması için Habuaşu adında bir şahsa ticari mal verdiğini ifade etmektedir. Ticari malın Kaniş'e götürülecek olması, Tatana'nın bu şehirde olmadığını göstermektedir.

¹⁴ Sebahattin Bayram ve Salih Çeçen, “6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniş”, *Archivum Anatolicum* 1, (1995), 11 vd; Bayram “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde”, 31-52'de tekrar ele alınan metnin boşanma belgesi olmadığı belirtilmiştir.

¹⁵ Bayram, “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde”, 31 vd.

(not), *kārum* 'un hükmü ile ilgili zarflı tabletin nüshasıdır. Onun kopyasını zarflı tablet ile birlikte *Wahšušana* 'da bıraktım.

Pilah-İstar'ın karısı Tatana'nın *Wahšušana* 'da tutulması, Anadolu'yu terk etmeyeceğinin belirtilmesi ve Pilah-İstar'ın Kaniş'e gidinceye ve olaya nüfuz edinceye kadar karısının ihtiyaçlarını karşılaması, metnin bir boşanma belgesi, yapılan ödemenin de nafaka olmadığını göstermektedir. Bununla beraber çiftin muhtemelen bu problemlerden sonra boşandığını gösteren başka metinler bulunmaktadır. Daha önce yayımlanan 3 belgede¹⁶ bu çiftin boşandığına kanaat getirmemizi sağlayacak bilgiler kayıtlıdır:

1. Kt 88/k 310: ¹⁻⁵ ... oğlu *Ennum-Aššur* 'un mührü, *Šü-Kūbum* 'un oğlu *Šalim-Aššur* 'un mührü, *Ennam-Anum* 'un oğlu *Šü-Kūbum* 'un mührü, *Amur-Šamaš* 'in oğlu *İrišum* 'un mührü, *Aššur-rē'ī* 'nin oğlu *Pilah-İstar* 'in mührü. ⁶⁻⁹ 2 kadın köleyi, *Kapziya* ve *Šupianika* 'yı, *šannum* 'u ve *kalappum* 'u 1 mina 7 ½ *šeqel* gümüşe ¹⁰⁻¹³ *Aššur-rē'ī* 'nin oğlu *Pilah-İstar*, *Puzur-Aššur* 'un oğlu *Dan-Aššur* 'a verdi (sattı) ve *Puzur-Aššur* 'un oğlu *Dan-Aššur* 'un sahipliğinde ¹⁴⁻¹⁶ *Agiya* 'nın boşanmış kızı *qablītum* 'u getiriyor. ¹⁶⁻²⁰ Kadın köleler, *šannum* ve *kalappum* için hiç kimse *Agiya* 'nın boşanmış kızına itiraz etmeyecek. ²⁰⁻²³ Bu *tahsistum*-belgesi ... zarflı tabletinin nüshasıdır.
2. Kt 88/k 564: ¹⁻⁵ Benim mührümle (1) *huršiānum*-paketini *qerbum*-paketi içerisinde, 1 mina yünü, 2 adet kırmızı (akik) taşı ⁶⁻⁹ ve 5 (adet) gümüşten *šibaratum* 'u *qerbum*-paketi içerisinde *Aššur-idī* 'ye verdim ve ⁹⁻¹⁴ (o) *Šuma-libši* 'ye verdi ve (o da) boşanan kadına *Wahšušana* 'ya götürdü.
3. Kt 88/k 418: ¹⁻⁵ 10 bronz kamuni(-kabi²), 10 *kutānu*-kumaşı, 10 *tarak*, 5 çift çocuk ayakkabısı için. ⁶⁻¹³ 8 kayış için biri *uṭṭatum* 'dan, biri *zigašarrum* 'dan 2 takı parçası *ekt(ed)ir*. 50 *kipuna(n)nu* ve o (kadı)nın ayağına uygun bir çift ayakkabı. ¹³⁻¹⁹ Bunların hepsini o (kadı)nın gelişine göre benim mührüm(le mühürlü) *huršianum*-kabi içinde *kervan refakatçim* *Aššur-idī* 'ye verdim ve o, boşanmış kadına, (eski) karıma götürdü.

Tatana boşanmanın ardından *Wahšušana* şehrinde yaşamaya devam etmiştir (Kt 88/k 564). Öyle anlaşılıyor ki bu süreçte Pilah-İstar eski karısıyla irtibatını tamamen kesmemiş; Tatana'dan “*boşanan kadın*”, “*(eski) karım*” ve “*Agiya'nın boşanmış kızı*” (Kt 88/k 310; 418; 564) olarak bahsetmesine rağmen, eski eşi ve çocuklarının ihtiyaçlarıyla ilgilenmeye devam etmiş ve onlara, birtakım kimselerle sevkiyatlar yapmıştır. Bu sevkiyatların içeriğinde;

¹⁶ Bayram, “Kültepe Metinlerinde *ēzibtum*”, 18-21.

bronz *kamuni*(-kabi?), *kutānu*-kumaşı, tarak, çocuk ayakkabı parçaları⁷, yün, kırmızı (akik) taşı ve gümüşten *şibaratum* olup bir keresinde beş çift çocuk ayakkabısıyla birlikte, eski eşinin ayağına uygun bir çift ayakkabı dahi yolladığı (Kt 88/k 418; 564) anlaşılmaktadır.

Pilah-İştar'ın *amtum*'u Walawala

Tatana'nın Pilah-İştar'a yazdığı Kt 88/k 724 nolu mektuptaki: “(*Artık ben senin karın değilim. Senin karın Walawala'dır. Ne suç veya kabahat işledim ki beni serbest bırakmıyorsun*” şeklindeki sitemkâr ifadeleri¹⁷, Pilah-İştar'ın özel hayatıyla ilgili bir bilinmeyi açığa çıkarmaktadır. Pilah-İştar'ın ikinci kez evlendiğini gösteren bu kaydın dışında, Kt 88/k arşivinde veya Pilah-İştar'ın şahsi belgeleri arasında bu evlilikle ilgili bir başka bilgi mevcut değildir. Bu bilgi kısırlığını ve Tatana'nın mektubundaki sitemkâr ifadelerini dikkate aldığımızda, “*senin karın Walawala'dır*” cümlesinin, öfkeyle söylenmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak Kt 88/k arşivi dışından bir belge (ICK I, 32) Tatana'nın söylediklerinin kızgınlıkla ağzından çıkmadığını, Pilah-İştar'ın Walawala'yla bir evlilik gerçekleştirdiğini, dahası bu evliliğin tıpkı Tatana'nın gibi boşanmayla sonuçlandığını ortaya koymaktadır.

Uzun zaman önce yayınlanan¹⁸ ICK I, 32 nolu metnin Pilah-İştar ile Walawala arasındaki bir boşanma belgesi olduğu bilinse de bu şahısların kim oldukları şimdiye kadar anlaşılamamıştır.¹⁹ Ancak bu boşanma belgesinde Walawala'nın erkek kardeşleri olarak belirtilen şahısların, Pilah-İştar'ın şahsi arşivindeki metinlerde yine Walawala'nın aile bireyleri olarak kaydedilmiş olmaları, söz konusu boşanma belgesinin Aşşur-rē'î'nin oğlu Pilah-İştar ile Walawala'ya ait olduğunu şüpheye yer vermeyecek şekilde teyit etmiştir (Kt 88/k 285; 735).

¹⁷ Kt 88/k 724: ¹ [a-na Pi]-lá-ah-İšt[ar] ² [qi-bi]-ma um-ma ³ Ta-ta-na-ma lá a-ša²[-at²-ka²] ⁴ [a-]na-ku a-ma-at-kà Wa-lá-[wa-la] ⁵ [a-]na-ku mi-nam ar-n[am] ⁶ lu ši-lá-tám² e-pu-uš-ma² ⁷ [la] ta-ša-ra-ni

¹⁸ Mogens T. Larsen, *Ancient Kanesh, A Merchant Colony in Bronze Age Anatolia*, (New York: Cambridge University Press, 2015), 251-252; Cécile Michel, *Women of Assur and Kanesh: Texts from the Archives of Assyrian Merchants*, (Atlanta: SBL Press, 2020), 92-93; Cécile Michel, “Women of Assur and Kanesh”, *Anatolia's Prologue Kültepe Kanesh Karum*, ed. Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, (İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 131.

¹⁹ Walawala adı, Kt n/k 1716a ve b'de Pulina'nın (MÖ. tak. 1875, REL 98); OIP 27, 59'da ise İli-malak'ın karısı (MÖ. tak. 1865, REL 108) olarak kaydedilmektedir. İsim, ICK I 19a ve b'de Şupianika'nın bedelini kocası Hapuala'ya ödeyerek onu köle olarak satın alırken karşımıza çıkmaktadır.

Pilah-İştar ile evlendikten sonra, en azından bir süre, Kaniř'te yaşadığı anlařılan²⁰ Walawala'nın řāt-İştar isminde annesi ile Nūnu ve Amur-Ařřur adında iki erkek kardeşi vardır (ICK I 32). Amur-Ařřur adında bir kardeşi olduğunu Habuařu'nun Walawala'ya yazdığı mektuptaki (Kt 88/k 285) “*senin kardeşin Amur-Ařřur*”; diğer kardeşi Nūnu'yu ise Pilah-İştar'ın söylediği, “*amtum'umun kardeşi Nūnu*” ifadesi teyit etmektedir (Kt 88/k 546; 735). Ayrıca Kt 88/k arşivinde Nūnu ismi birkaç belgede Pilah-İştar'la ticari konularla irtibatlı olarak geçmekte ancak bu kayıtlar Walawala'yla olan akrabalık bağlarının tespitini mümkün kılmamaktadır. Walawala'nın babasının ismi ise bilinmemektedir. Adı, kızının boşanma belgesinde de kayıtlı değildir. Böylesine önemli bir konuda isminin diğer aile üyeleriyle birlikte zikredilmemesi, bu şahsın hayatta olmadığının bir işareti olmalıdır.

Yerli bir isim taşıyan Walawala'nın babasıyla ilgili bir başka bilinmeyen Asurlu mu yoksa Anadolu'lu mu olduğudur. Aile üyelerinin isimlerine baktığımızda; Walawala yerli bir isim taşıırken, annesi (řāt-İştar) ve diğer erkek kardeşlerinin (Nūnu ve Amur-Ařřur) Akadca isimleri olduğu görölmektedir. Asur toplumundaki çocuklara isim verme âdetine göre²¹; Asurlu bir erkeğin Asurlu bir kadınla evliliğinden dünyaya gelen çocuklarına Akadca isim verildiği; Anadolu'lu bir kadınla evlenip çocuk sahibi olması durumunda ise çocuklardan bazılarının Anadolu'lu isim taşıdıkları bilinmektedir. Bu durumu Walawala'nın ailesine tatbik ettiğimizde; Walawala'nın Anadolu'lu, annesinin ve kardeşlerinin ise Akadca isimlere sahip oldukları görölmektedir. Bu manzara, Walawala'nın babasının Anadolu'lu, annesinin Asurlu olduğunu, bu nedenle de çocuklarından birinin Anadolu'lu, diğerlerinin ise Akadca isim taşıdıklarını göstermektedir. Walawala'nın babasının Anadolu'lu olduğunu gösteren bir başka delil, Pilah-İştar ve Walawala'nın boşanma belgesinde (ICK I 32) yer almaktadır. Taraflar varılan mutabakatın geçerliliğini sağlamak adına tanrılar ve kral adına yemin etmişlerdir. Yemin edilen kutsal varlıklar Asur tanrısı Ařřur ve Anadolu tanrısı Anna olup Walawala'nın baba tarafından gelen inanç sistemini tanrı Anna temsil etmektedir. Belgede Dalař adlı bir yerlinin bulunması da bu hususta bir başka veridir. Ayrıca Asurlu bir bayanın yerli bir erkekle evliliğinin çok görölen bir durum olmadığının da bu vesileyle vurgulamak isteriz.

²⁰ Kaniş'te, Pilah-İştar'ın arşivinde ele geçen Walawala'ya ait bir borç senedi (Kt 88/k 471) ile Walawala'ya gönderilmiş iki mektup (Kt 88/k 285 ve 550) bu husustaki en önemli delillerdir.

²¹ Hasan Ali şahin, “Eski Asur Toplumunda Çocuklara Ad Verme Geleneği”, *Turkish Studies* 3/7, (2008), 592 vd.

¹⁻⁴ Pila[h-Īštar], karısı Wal[awala'yı] [bo]şadı. Onun boşanma parası olarak [1 mina] gümüş öde(n)miştir. ⁵⁻¹⁰ Bu meselede Pīlah-Īštar (ile), W[alaw]ala, annesi Šāt-Īštar ve kardeşleri Nūnu ile Amur-Aššur, o (kadın) için hazırlanmış bulundular. ¹⁰⁻¹³ Aššur adına, Anna adına (ve) kral adına yemin ettiler ki ¹⁴⁻¹⁹ Pīlah-Īštar'a, onun çocukları ve(ya) herhangi bir şey için itirazda bulunmayacaklar. Eğer ona itirazda bulunurlarsa 10 mina gümüşü ödeye[cekler]. ²⁰⁻²³ Pīlah-Īštar, kızı Lamassī'yi Asur'a gittiği zaman götürecektir. ²⁴⁻²⁷ Onun (Lamassī'nin) büyütme parası (ve) gıda (masrafı) karşılanmıştır. Onun için (başka) hiç bir şey istemeyecekler. ²⁸⁻³² Ennam-Aššur'un huzurunda, En[na-Su]en'in huzurunda, [...] huzurunda, Dalaš'ın huzurunda, Adada'nın huzurunda.²²

Bu metin 1 mina gümüş ödenerek gerçekleştirilmiş bir boşanma belgesidir. Boşanan kadın ve ailesinin Pīlah-Īštar'a karşı ne çocuklarla ilgili ne de herhangi bir hususta hukuki talepte bulunmayacakları, bulunurlarsa ödenen boşanma parasının 10 katını ödeyecekleri ifade edilmiştir. Pīlah-Īštar'ın kendisine bırakılan kızı Lamassī'yi kendisi gittiğinde Asur'a götürebileceği belirtilmiştir. Metinde çocukların babaya verilmesine rağmen kız çocuğu Lamassī'nin büyütme ve yiyecek masraflarının²³ yine babası tarafından karşılandığının ifade edilmesi kanaatimizce çocuğun (Lamassī), babası (Pīlah-Īštar) Asur'a giderken onu da beraberinde götüreceği zamana kadar Walawala'nın yanında kalacağını ve bu süre için gereken masrafların karşılandığını belirtmek için kullanılmıştır.

İlginçtir, Walawala'nın adı Kt 88/k arşivinde sadece iki belgede, birer kez geçmektedir. Belgelerin her ikisi de Walawala'ya ait olup onun ticari faaliyetlerini kısmen de olsa belgelendirmektedir. Walawala'ya ait ilk belge MÖ. tak. 1865 tarihli (REL 108) bir borç senedi (Kt 88/k 471) olup Agaya'nın oğlu Hutulaya'nın 1 mina gümüş borcuyla ilgilidir. Diğer belge ise Habuaşu

²² ICK I 32: ¹ Pī-lá-a[h-Īštar Wa-l]á!-wa-lá ² a-ma-sú [e-z]i!-ib!-ma ³ e-zi-ib-ta-š[a 1 ma-na] KÜ.BABBAR ⁴ ša-bu-a-at a-[na] ⁵ a-wa-tim a-ni-a-[tim] ⁶ Pī-lá-ah-Īštar Wa[-lá-w]a-lá ⁷ Ša-at-Īštar um-ma-ša ⁸ Nu-nu ú A-mur-A-šūr ⁹ a-hu-ša : i-ša-ha-ti-ša ¹⁰ i-zi-zu-ma ni-iš ¹¹ A-šūr ni-iš A-na ¹² ni-iš ru-ba-im ¹³ it-mu-ú-ma ¹⁴ a-na Pī-lá-ah-Īštar ¹⁵ me-er-e-šu ¹⁶ ú a-na mi-ma šu-mi-[šu] ¹⁷ ú-lá i-tù-ru-šu-um ¹⁸ šu-ma i-tù-ru-šu-um ¹⁹ 10 ma-na KÜ.BABBAR i-ša-[qu-lu] ²⁰ Lá-ma-sí : me-er-a-sú ²¹ Pī-lá-ah-Īštar i-nu-mi ²² a-na a-lim.ki ²³ i-lu-ku : i-ra-des-ša²⁴ ta-ar-bi-tám ²⁵ ú-ku-ul-ta-ša ²⁶ ša-bu-ú mi-ma ²⁷ ú-lá e-ri-šu-ša²⁸ IGI En-nam-A-šūr ²⁹ IGI E[n-na-Sū]-en³⁰ IGI [...]š ³¹ IGI Da-lá-áš ³² IGI A-da-da.

²³ Benzer bir ifade KT V 40 nolu metinde geçmektedir: ¹ a-na ta-ar-bi-tim ² ú-ku-ul-ti-im ú qu-bu-ri-im ³ ša me-er-ú-at Ká-áp-si-a, Kapsiya'nın kızlarının büyütme, gıda ve kabir masrafları için.

tarafından Walawala'ya hitaben yazılmış bir mektuptur ve kumaşlar ile bazı hususlarda Habuaşu'nun talimatlarını içermektedir (Kt 88/k 285).

Her ne kadar metinlerde Walawala'nın ismiyle sadece iki kez karşılaşsak da Pilah-İstar'ın bazı belgelerde *amtum* olarak ifade ettiği bir bayandan bahsettiği görülmektedir. *Amtum* kelimesi Eski Asurca da “kadın köle” veya “ikinci eş” manasında kullanılmakta olup Pilah-İstar'ın *amtum*'um olarak hitap ettiği bu bayan, ya bir kadın köle ya da eşlerinden biri olmalıdır. Ancak Pilah-İstar'ın bu bayanla ilgili ifadeleri ile onun ticari içerikli faaliyetleri bir arada değerlendirildiğinde, *amtum*'un bir köleden ziyade bir eş olduğu anlaşılmaktadır. Peki, bu eş kimdir? Elimizde Tatana'nın, “ilk eş, zevce” manasında kullanılan *aşşatum* olarak ifade edildiğini gösteren metinler mevcuttur.²⁴ Walawala ise, biri Tatana'nın ifadesi olmak üzere, *amtum* olarak dört metinde kaydedilmektedir. Bu metinlerden ilkinde Tatana Pilah-İstar'a hitaben “(Artık) *ben senin aşşatum'un değilim! Senin amtum'un Walawala'dır*” demektedir.²⁵ Görüldüğü üzere Tatana kendisinden *aşşatum* olarak bahsederken, Walawala'nın bir *amtum* olduğunu bilhassa vurgulamaktadır. Pilah-İstar ile Walawala'nın boşanma belgesinde de Walawala Pilah-İstar'ın *amtum*'u olarak kaydedilmektedir (ICK I, 32). Diğer iki metinde ise Walawala'dan açık bir şekilde *amtum* olarak bahsedilmemekte ancak Pilah-İstar'ın sarf ettiği “*amtum'umun kardeşi Nūnu'nun*” cümlesinde, dolaylı olarak Walawala'ya atıf yapılmaktadır (Kt 88/k 546; 735). Çünkü Walawala'nın Nūnu isminde bir erkek kardeşi olduğu ICK I 32 nolu metinden bilinmektedir. Sonuç olarak; Pilah-İstar'ın ismiyle hitap etmekten imtina ettiği *amtum*'un, Walawala olduğu; Pilah-İstar'ın ilk evliliğini Tatana, ikincisini ise Walawala ile gerçekleştirdiği netleşmektedir. Öte yandan, Tatana'nın kendisinden *aşşatum*, Walawala'dan ise *amtum* olarak bahsetmesi, *amtum* kelimesinin “*ikinci eş*” manasındaki kullanımının doğruluğunu teyit etmektedir.

Pilah-İstar Walawala'dan on beş metinde *amtum* olarak bahsetmektedir. Bu belgelerin ilgili satırlarını Walawala'nın konumunu daha iyi anlayabilmek adına burada ele almak istiyoruz:

Kt 88/k 545: “*bakırımı gümüşe çevirir çevirmez eğer sen
pirikannu-kumaşlarının iyi olduğuna itimat ediyorsan
pirikannu-kumaşlarını satın al ve benim adresime gönder. Eğer*”

²⁴ Kt 88/k 333; 447; 455; 485; 725a.

²⁵ Kt 88/k 724: ³ *lá a-ša²[-at²-ka²]* ⁴ [a-]na-ku a-ma-at-kà Wa-lá-[wa-la].

pirikannu-kumaşları pahalıysa, gümüşü mühürleyin ve amtum'uma teslim edin".²⁶

Kt 88/k 546: "5/6 mana 3 1/4 ūšeqel gümüşü amtum'umun kardeşi Nūnu ..., 'nın borcu ile ilgili zarflı tablet amtum'uma ...".²⁷

Kt 88/k 735: "Abubu'nun oğlu Ennam-Suen'i tuttum ve Ennam-Suen'e şöyle söyledim: Sen ve Butkum'un oğlu Ennum-Aššur benim temsilcilerimsiniz. Amtum'umun kardeşi Nūnu'nun 5/6 mina 3 1/4 ūšeqel liti-gümüşüne ait tableti siz kaydettiniz".²⁸

Kt 88/k 101+633+198: "Pilah-Īštar şöyle söylüyor: Bana amtum'un haberi birkaç defa geldi. Baziya'nın oğlu Īlī-nādā'nın adına niçin orada amtum'u teminat olarak alıp duruyorlar", "babam ya da ben ve kardeşlerim neyi borçluyuz ki, o devamlı amtum'uma ūšikāyette bulunuyor?".²⁹

Kt 88/k 417: "3 ūšeqel gümüşü amtum tadmiqtum olarak Aššur-imittī'ye verdi. 2/3 mina 5 ūšeqel kaliteli kalayı tüccar Şehir'den onun yukarı gelişinde ona verecek".³⁰

Kt 88/k 286: "11 ūšeqel veya 15 ūšeqel gümüşü (mal) sevkıyatları (için) amtum'a gönderdiler".³¹

²⁶ Kt 88/k 545, ⁵⁻⁶ [um]-ma a-na-ku-ma ki-ma [e-r]i-i a-na [K]Ū.BABBAR [ú-t]á-ru ⁷⁻⁹ [šum]a ta-ta-kà-lá-ma pì-ri-kà-nu řà-bu pì-ri-kà-ni řa-ma-ma a-řé-ri-a bi-lam řu-ma ⁹⁻¹² pì-ri-kà-nu wa-aq-ru KŪ.BABBAR ku-un-kà-ma a-na am-tí-a pí-ıq-da.

²⁷ Kt 88/k 546, ¹⁻⁶ a-na A-řur-i-mì-tí A-lu-lá-a I-na-Sú-en₆ ù am-tim qí-bi-ma um-ma Pí[-]á-ah-Īštar-ma 5/6 ma-na [a I]+2 1/4 GÍN KŪ.BABBAR Nu-nu [a-h]u am-tí-a ..., ²³⁻²⁵ řup-pá-am² ha-ar-ma[-am řa] hu-bu-ul [...] a-am-ti[m...].

²⁸ Kt 88/k 735, ¹⁻⁵ En₆-na-Sú-en₆ DUMU A-bu-bu ař-ba-at-ma um-ma a-na-ku-ma a-na En₆-na-Sú-en₆-ma a-ta ⁵⁻⁹ ù En-um-A-řur DUMU Bu-ut-ki-im řa-zu-úz-tí / a-tù-nu-ma řup-pá-am řa 5/6 ma-na 3 1/4 GÍN KŪ.BABBAR li-tí-e ř[a N]ju-ú-nu a-hu am-tí-a ta-al-pu-ta-ma.

²⁹ Kt 88/k 101+633+198, ⁵⁻⁷ um-ma Pí-la-ah-Īštar-ma té-er-tí / am-tim / a-dí ma-lá ù ři-ni-řu i-li-kam ⁷⁻⁹ a-řu-mì DINGIR-na-da DUMU Ba-zi-a mì-řu řa a-ma-kam GÉME ik-ta-na-tù-ú ¹²⁻¹⁶ a-bi₄ [ú-lá a-n]a-ku ù a-hu-ú-a [ha-bu-la]-ni-ma ru-gus-ma-e [a-na am-t]í-a [i-ta-na-dí]. Üç tabletten oluşan bu metnin dublikatı S. Çeçen tarafından ArAn 1, s. 53 vd. yayımlanmıştır.

³⁰ Kt 88/k 417, ¹⁻⁶ 3 GÍN KŪ.BABBAR am-tum a-na A-řur-i-mì-tí a-na tá-ad-mì-ıq-tim ta-dí-in ⁶⁻¹² 2/3 ma-na 5 GÍN AN.NA DAM.GÁR wa-at-ra-am iř-tù A-lim^{ki} i-na e-lá-i-řu i-da-ří-im..

³¹ Kt 88/k 286, ¹³⁻¹⁵ 11 GÍN ù 15 GÍN KŪ.BABBAR řé-bu-lá-tim a-na am-tim *uř-té-bi-lu

Kt 88/k 565: “1 mina gümüşü, Talwana'nın oğlu Humanahšu'ya amtum borçludur”.³²

Kt 88/k 647: “amtum'a âit 1 5/6 mina ve 1 1/3 mina zigašarrum'a dikkat edin”.³³

Kt 88/k 689: “benim mührümü (taşıyan) 5 sheqel gümüşü amtum'a İstar-ilšu götürdü”.³⁴

Kt 88/k 184: “Benim mührüm(ü taşıyan) x+3 sheqel gümüşü Šū-kittum'un evinin kölesi olan Emrimuša'ya verdim (ve) ben şöyle söyledim: Mührümü (taşıyan bu gümüşü) amtum'a götür”.³⁵

Kt 88/k 407: “3 yumuşak standart deriden (postu) amtum için bıraktım”.³⁶

Kt 88/k 304: “Ayrıca, 4 sheqel gümüşü amtum'um ona verdi”.³⁷

Kt 88/k 550: “Abu-šalim'in oğlu İdaya 17 sheqel gümüşü bana borçludur. ⁶⁻⁸ Ona ödetin ve amtum'a verin. 1/3 mina gümüşü, Ahuša³⁸ amtum'a borçludur. Onu ona ödetin ve amtum'a verin”.³⁹

Kt 88/k 694: “Benim mührümle 1 ½ sheqel gümüşü amtum'a Kulua'nın oğlu Pilah-İstar götürdü”.⁴⁰

Kt 88/k 186: “1 ½ sheqel gümüş (değerindeki) arballum-eşyasını kıza ve ayrıca benim mührümü (taşıyan) 1 ½ sheqel

³² Kt 88/k 565, ¹⁻⁴ 1 ma-na KÙ.BABBAR a-na Hu-ma-na-ah-šu [DU]MU Tal-wa-na am-tum [ha]-bu-lá-at.

³³ Kt 88/k 647, ¹⁻⁴ a-na Ša-lim-ma A-du-da² ù Lá-qé-pi-im qí-bi-ma um-ma A-lá-hu-um-ma ⁵⁻⁹ 1 5/6 ma-na ša am-ta-am ù [1 1/3] ma-na zi-[ga-LUGAL] ih-da[-ma].

³⁴ Kt 88/k 689, ⁹⁻¹³ 5 GÍN KÙ.BABBAR ku-nu-ki-a a-na am-tim Istar-ilš-šu ú-bi-ils.

³⁵ Kt 88/k 184, ¹⁻⁶ [x?+]3 GÍN KÙ.BABBAR [k]u-nu-ki-a a-na E-em-r[i]-mu-ša İR ša É Šu-ki-tim a-dí-in um-ma ⁶⁻⁹ a-na-ku-ma ku-nu-ki-a a-na am-tim bi-ils.

³⁶ Kt 88/k 407, ¹²⁻¹⁵ 3 maš-ki na-ar-bu-tim wa-dí-ú-tim a-na GÉME e-zi-ib.

³⁷ Kt 88/k 304, ²⁸ a-ha-ma 4 GÍN KÙ.BABBAR ²⁹ am-ti ta-dí-šu.

³⁸ Ahuša şahıs adı, Kt 87/k 251'de baba adı olmaksızın; KT V, 52'de ise Kura'nın oğlu olarak kaydedilmiştir.

³⁹ Kt 88/k 550, ¹⁻⁶ um-ma Dan-A-šur-ma a-na Pi-lá-ah-Istar ù a-am-tim qí-bi-ma 17 GÍN KÙ.BABBAR I-da-a-a DUMU A-bu-ša-lim ha-bu-lam ša-áš-qí-lá-šu-ma ⁷⁻¹² a-na a-am-tim dí-na-šu ½ ma-na KÙ.BABBAR A-hu-ša ša a-am-tim ha-bu-lam ú šu-a-ti ša-áš-qí-lá-šu-ma ¹³⁻¹⁴ a-na a-am-tim-ma dí-na-ma...

⁴⁰ Kt 88/k 694, ¹ 1 ½ G[ÍN] KÙ.BABBAR ² ku-nu-ki-a a-na ³ am-tim ⁴ Pi-lá-ah-Istar ⁵ DUMU Ku-lu-a ⁶ ú-bi-ils.

gümüſü amtum'a (götürmeleri) için Puzur-Anna ve İdī-abum'un oğluna verdim. Tūram-īlī'nin huzurunda".⁴¹

Pilah-İſtar'ın Çocukları

Pilah-İſtar'ın çocukları hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, şahsi arşivindeki detay içermeyen birkaç metin ile arşiv dışından bir belge (ICK 1, 32), iki evlilik gerçekleſtirmiş olan bu şahsın birden fazla çocuğu olduğuna işaret etmektedir. Ne yazık ki çocuklarından sadece birinin ismini bilmekteyiz. Metinler, Lamassī adındaki bu kız çocuğunun dışında diğerk çocuklarının isimleri hakkında herhangi bir kayıt içermemektedir. İlginçtir, bu bilgi de Pilah-İſtar'ın şahsi arşivindeki metinlerde değil, arşiv dışındaki bir metinde (ICK I 32) kayıtlıdır.

Kt 88/k 303 nolu metindeki⁴²: “*onun kardeſi Aſſur-rēṭ'nin oğlu Pilah-İſtar'a ve onun çocuklarına*”⁴³ ve ICK I 32'deki⁴⁴: “*Pilah-İſtar'a, onun çocukları ve(ya) herhangi bir ſey için itirazda bulunmayacaklar*” ifadelerinden, Pilah-İſtar'ın birden fazla çocuğu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Öte yandan Kt 88/k 31 nolu metindeki⁴⁵: “*Ayrıca bizim küçük kızın nishatum-vergisi ilâve edilmiş 3 ſeqel gümüſ (değerindeki) kolyesini Puzur-Aſſur'un oğlu Dan-Aſſur'a tadmiqtum-borcu olarak, çocukların⁴⁶ ticari malı olması için verdim*”, Kt 88/k 186'daki⁴⁷: “*1 ½ ſeqel gümüſ (değerindeki) arballum-eſyasını⁴⁸ kıza*”, Kt 88/k 680'deki⁴⁹: “*benim*

⁴¹ Kt 88/k 186, ¹ ſa 1 ½ GÍN ² KÙ.BABBAR *ar-ba-lam* ³ a-na ſú-ha-ar-tim ⁴ ú a-ha-ma ⁵ 1 ½ GÍN KÙ.BABBAR ⁶ ku-nu-ki-a ⁷ a-na am-tim ⁸ a-na Puzur- ⁹ A-na >ſa< ¹⁰ ú DUMU I-dī-a?-bi?-im ¹¹ a-dī-in ¹² IGI Tù-ra-¹³ am-ì-li.

⁴² Kt 88/k 303, ⁸ a-na Pi-lá-ah-Iſtar ⁹ a-hi-i-ſu DUMU A-ſur-SIPA ¹⁰ ú me-er-e-ſu,

⁴³ Kt 88/k 310 nolu metinde Puzur-Aſſur'un oğlu Dan-Aſſur ile tespit edilen ilişkisi sebebiyle bu metnin de arşiv sahibi Pilah-İſtar'a âit olduğu kabul edilmektedir.

⁴⁴ ICK I 32, ¹⁴ a-na Pi-lá-ah-Iſtar ¹⁵ me-er-e-ſu ¹⁶ ú a-na mi-ma ſu-mi-[ſu] ¹⁷ ú-lá i-tù-ru-ſu-um,

⁴⁵ Kt 88/k 31, ¹³ a-ha-ma tì-dí-tám ¹⁴ ſa 3 GÍN KÙ.BABBAR ¹⁵ ni-is-ha-sà DIRI ¹⁶ ſa ¹⁷ ſú-ha-ar-tim ſa-hi-ir-tim ¹⁸ ni-a-tim a-na Dan-A-ſur-ma ¹⁹ [DU]MU Puzur-A-ſur a-na ²⁰ [t]a-ad-mi-iq-tim a-na ²¹ [lu-q]ú²-tí ſa ſú-ùh-ri-im ²¹ [a-dí-ſ]u-um ...,

⁴⁶ Metnin 20. satırındaki *ſuhrum* kelimesi Eski Asurca metinlerde kolektif olarak çocuklar karşılığındadır: CAD Ş 236.

⁴⁷ Kt 88/k 186, ¹ ſa 1 ½ GÍN ² KÙ.BABBAR *ar-ba-lam* ³ a-na ſú-ha-ar-tim.

⁴⁸ Eski Asurca metinlerde daha önce geçmeyen *arballum* için CAD A/II 239'da “kalbur, elek, kevgir” anlamları verilmekte, Yeni Babilce metinlerde de kaydedildiği belirtilerek, Aramca'dan geçen bir kelime olduğu ifade edilmektedir. Ancak kelimenin Eski Asurca iki metindeki geçişlerine baktığımızda kız çocuğuna gönderilen bir eſya olduğu görülmektedir. Pilah-İſtar'ın küçük kızına “kalbur, elek, kevgir” gibi, bir çocuğun işine yaramayacak hediye göndermeyeceğini ve daha önce bu kız çocuğuna bir kolye sevk ettiğini düşündüğümüzde, CAD'da verilen manadan ziyade; *arballum* 'un muhtemelen “bir çeſit tekstil ürünü” veya “ziynet eſyası” olabileceğini değerlendirmekteyiz.

⁴⁹ Kt 88/k 680, ¹⁰ ar-ba-lam ¹¹ ſa 1 GÍN ¹² KÙ.BABBAR *ku-nu-ki-a a-na* ¹³ Ha²-ba² DUMU²

mührüm(le mühürlü) 1 ūqel gümüş (değerindeki) *arballum-eşyasını* *Ahu-(wa)qar*'ın oğlu *Haba*(ya) verdim. Ben şöyle söyledim: *Kıza götür*", Kt 88/k 686'daki⁵⁰: "Ayrıca, benim *mührüm*(le mühürlü) 2/3 ūqel gümüş değerindeki *kolyeyi* *kıza* (verilmek üzere) *ona* verdim", Kt 88/k 502'deki⁵¹ "Ayrıca onların *ağırlığı* 2/3 ūqel 7 ½ *uṭṭēt* (olan) *iki* gümüş *kipunannu*'yu *kıza*" ve Kt 88/k 723'te *Tatana*'ya hitaben söylediği "bizim *kızımız*" ifadeleri de, hem *Pilah-İstar*'ın çocuklarının birden fazla olduğunu teyit etmekte hem de çocuklarından birinin kız olduğunu ve ona hediyeler gönderdiğini ortaya koymaktadır.

Bu kayıtların dışında, *Pilah-İstar*'ın birtakım sevkiyatının bilgisini içeren metinlerden; Kt 88/k 59'daki⁵²: "1/2 ūqel *çocuk ayakkabıları için*"; Kt 88/k 418'deki⁵³: "beş çift *çocuk ayakkabısı için*", Kt 88/k 676'daki⁵⁴: "beş (ya da) üç çift *kadın ayakkabısı ve üç çift çocuk ayakkabısı için ... verdim*", Kt 88/k 327'deki⁵⁵ "çocuğun *kumaşı için* 3 ūqel gümüşü ve bir çift *ayakkabı bağını* (ve) *onun kurban parasını*" ve Kt 88/k 459'daki⁵⁶, "çocuğun *kumaşlarını satın almak için mührüm*(le mühürlü) *bir çift çarık*" ifadeleri de dolaylı olarak *Pilah-İstar*'ın çocuk(lar)ına atıf yapmaktadır. Öte yandan Kt 88/k 327 nolu metinde bahsi geçen çocuğun kurban parasından bahsedilirken maskülen –šu ek zamirinin (*ni-qi-šu*) kullanılmış olması, söz konusu çocuğun erkek olduğunu göstermektedir.

Bunlarla birlikte Kt 88/k 327'deki⁵⁷: "1 ½ *mina Kunanama-bakırını çocuk bakıcısı İstar-nādā*'ya⁵⁸....., çocuğun *kumaşı için* 3 ūqel gümüşü ve bir çift *ayakkabı bağını* (ve) *onun kurban parasını, bunların hepsini avukat Aššur-*

A-hu-qar ¹⁴*a-dī-in um-ma* ¹⁵*a-na-ku a-na* ¹⁶*šú-ha-ar-tim bi-i[š]*.

⁵⁰ Kt 88/k 686, ⁸*a-ha-ma* ⁹*ū-dī-tám* *ša* 2/3 GÍN ¹⁰KÙ.BABBAR *ku-nu-ki-a a-na* ¹¹*šú-ha-ar-tim* ¹²*a-šu-a-ti-ma* ¹³*a-dī-in*.

⁵¹ Kt 88/k 502, ¹³*a-ha-ma* ¹⁴*ši-na ki-pu-na-ni* ¹⁵*ša* KÙ.BABBAR 2/3 GÍN 7 ½ ŠE ¹⁶*šu-qu-ul-ta-áš-nu a-na* ¹⁷*šú-ha-ar-tim*.

⁵² Kt 88/k 59, ³ 1/2 GÍN *a-na* ⁴*šé-na-tim* ⁵*ša šú-ùh-ri*.

⁵³ Kt 88/k 418, ⁴*a-na* 5-*ši-šu* *ši-né-ené* ⁵*ša šú-ùh-ri-im*.

⁵⁴ Kt 88/k 676, ¹⁴*a-na* 5-*ši-šu* ¹⁵*a-na* 3-*ši-šu* *šé-né-ené* ¹⁶*ša* *si-ni-ša-tim* ¹⁷*ù a-na* 3-*ši-š[u šé-né-ené]* ¹⁸*ša šú-ùh-ri*.

⁵⁵ Kt 88/k 327, ¹⁸*a-na* TÚG *ša šú-uh-ri-im* ¹⁹3 GÍN KÙ.BABBAR ²⁰*ša-hi-re-ené a-na* ²¹*ni-qi-šu*.

⁵⁶ Kt 88/k 459, ¹⁰*a-na* TÚG.HI.A *ša šú-ùh-ri-im* ¹¹*ša-a-mi-im* *šé-ne-en* ¹²*ku-nu-ki-a*

⁵⁷ Kt 88/k 327, ⁹ 1 ½ *ma-na* URUDU ¹⁰*Ku-na-na-ma-i-am* ¹¹*ni-iš-ha-sú* DIRI ¹²*a-na* *Istar-na-da* ¹³*e-mi-iq-tim* ¹⁴*ša šú-ha-ri-im*, ... ¹⁸*a-na* TÚG *ša šú-uh-ri-im* ¹⁹3 GÍN KÙ.BABBAR ²⁰*ša-hi-re-ené a-na* ²¹*ni-qi-šu* *mì-ma a-nim* ²²*a-na* *A-šur-ba-ni* ²³*ra-bi-ši-im* ²⁴*a-dī-in*.

⁵⁸ Kt 88/k 509z'den: *İstar-nādā*'nın *Kulumaya*'nın karısı olduğu; *Tatana*'nın *Pilah-İstar* ve bu kadına bir mektup gönderdiği anlaşılmaktadır.

bāni'ye verdim”, Kt 88/k 459'daki⁵⁹ “*mührüm(le mühürlü) nishatum-vergisi ilave edilmiş 1 ūṣeqel gümüş ve bir çift çarık İstar-nādā için*” ve Kt 88/k 504'deki⁶⁰: “*1 ūṣeqel gümüş çocuk bakıcısı için*” ifadeleri Pīlah-İstar'ın çocuğuna bakan bir bakıcının varlığına işaret etmesinden dolayı dikkat çekicidir.

Pīlah-İstar'ın, Kt 88/k 327 ve 459 nolu metinlerde ismi belirtilmeyen bir çocuğa kumaş satın alınması için gümüş, bir çift ayakkabı, ayakkabı bağı ve kurban parası (Kt 88/k 459) gönderdiğini yukarıda belirtmiş ve çocuğun erkek olduğunu ifade etmiştik. Bu metinlerde; Pīlah-İstar'ın annesine, kız kardeşine ve çocuk bakıcısı İstar-nādā'ya çeşitli miktarlarda *nishatum-vergisi* ilave edilmiş gümüş, Kunanama-bakırı ve ayakkabı ile ayakkabı bağı gönderdiği bilgisi kayıtlıdır. Her iki metinde de Pīlah-İstar'ın annesi, kız kardeşi ve çocuk bakıcısı ile birlikte bir “çocuktan” ve sevkiyatların bu şahıslara ulaştırılmak üzere bir kişiye teslim edilmesinden bahsedilmesi söz konusu şahısların bir arada yaşadıklarını düşündürmekte, bu durum beraberinde; bahsi geçen şahısların Anadolu'da mı yoksa Asur'da mı yaşadıkları sorusunu akla getirmektedir. Bilhassa Pīlah-İstar'ın annesinin Anadolu'da bulunduğunu gösteren herhangi bir kaydın olmaması, aksine Pīlah-İstar'ın Asur'a götürmesi ve annesi ile kız kardeşine teslim etmesi için avukat Aššur-bāni'ye 15 mina gümüş teslim etmesi (Kt 88/k 392) bu şahısların, dolayısıyla da söz konusu çocuğun Asur'da olduklarını göstermektedir.

Pīlah-İstar'ın Asur'daki bu çocukla bağlantısı ise cevap bekleyen bir başka sorudur. Her ne kadar metinlerde bu hususta bilgi yoksa da Pīlah-İstar'ın Anadolu'ya gelmeden önce Asur'da evlenmiş ve bir karısı olabileceği akla gelen ilk ihtimaldir. Bu durumda; Pīlah-İstar'ın babası Aššur-rē'ī'nin KT VII-a, 171'deki: “*5 ūṣeqel gümüşü gelinimiz için ona verdim*” ve KT VII-a, 163'teki: “*3 ūṣeqel gümüşü gelinimize (gönderdim)*” ifadeleri de daha anlamlı bir hale gelmektedir. Gerçi Aššur-rē'ī'nin “gelinimiz” kelimesini Pīlah-İstar'ın eşi Tatana veya diğer oğullarının eşleri için kullandığı düşünülebilir ancak Pīlah-İstar'ın, babasının ölümünün ardından Anadolu'ya gelip, işlerin başına geçtiğini ve Tatana ile daha sonra evlendiğini dikkate aldığımızda, “gelinimiz” ifadesiyle Pīlah-İstar'ın Asur'daki muhtemel eşinin kastedilmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Çocuklarla ilgili bir başka bilinmeyen, annelerinin kim olduğudur. Metinlerdeki bilgiler bu konuda oldukça yetersizdir ve bu durum, kesin bir

⁵⁹ Kt 88/k 459, 4 1 GÍN KÙ.BABBAR *ni-iš-ha-sú* DIRI ⁵ ù šé-ne-en ku-nu-ki-a a-na ⁶ *İstar-na-da*

⁶⁰ Kt 88/k 504, ⁵ 1 GÍN KÙ.BABBAR ⁶ a-na e-mi-iq²-tim ⁷ [ša] *šú-ha-ri-im*.

yargıya varmayı oldukça zorlaştırmaktadır. Pilah-İstar-Tatana çiftinin çocuklarıyla alakalı en net kayıt, Pilah-İstar'ın Tatana'ya verdiği talimatların ve ona gönderdiği sevkiyatların bilgisini içeren bir mektupta (Kt 88/k 723) yer almaktadır. Mektubun 29. satırında geçen ve Pilah-İstar'ın ağzından yazılmış "DUMU⁷.MÍ-ní", "bizim kızımız" ifadesi, çiftin bir kızları olduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan Pilah-İstar'ın, "bizim küçük kız" veya "kız" diye bahsettiği (Kt 88/k; 31; 186; 680; 686) kız çocuğu da Tatana'dan dünyaya gelen kızı olmalıdır. Kt 88/k 723 nolu mektupta, Pilah-İstar'ın ağzından çıkan ve Tatana'ya hitaben çocuklarla ilgili söylenmiş bir başka ifade ise kafa karıştırıcıdır: ²⁴ a-pu-tum şú-ha-ra-am me-ra-ki ²⁵ ša i-na DUMU-er-ti-ki ša⁷ aš-bi-ti-ni, "Gerçekten senin (fem.) çocuklarından biri olan benim tuttuğum oğlun şuhārum'u". Burada Tatana'ya atfen söylenmiş "senin çocukların" ve "benim tuttuğum oğlun" ifadeleriyle ne kastedilmek istendiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ayrıca Pilah-İstar'ın "senin çocukların", "senin oğlun" ve "bizim kızımız" diyerek, çocukların aidiyetleri konusunda neden bir ayırım yaptığı da bir başka bilinmeyendir. Bu ifadeler, Tatana'nın Pilah-İstar'dan önce bir evlilik gerçekleştirmiş olabileceğini akla getirirse de şu an için bu yorumu doğrulayacak yeterli kanıt bulunmamaktadır.

Tatana ve çocuklarıyla ilgili bir başka bilgi, Pilah-İstar'ın "boşanmış kadın, (eski) karım" olarak belirttiği ve Tatana'ya gönderdiği bazı eşyaları listelediği belgede kayıtlıdır. Sevkiyatların yapıldığı tarihte çift boşanmış olup Pilah-İstar'ın eski eşi Tatana'ya çeşitli eşyaların yanında "beş çift çocuk ayakkabısı" gönderdiği anlaşılmaktadır.⁶¹ Çocukların sayısı ayakkabıların sayısı kadar mıdır bilinmez ama en azından bu bilgi, Tatana'nın yanında birden fazla çocuk olduğunu ve Pilah-İstar'ın eski eşi ve çocuklarıyla boşandıktan sonra da ilgilendiğini göstermesi bakımından mühimdir. Bu kayıtların dışında, Pilah-İstar ve Tatana'nın birbirlerine yazdıkları diğer mektuplarda çocuklarından veya onların ihtiyaçlarından bahsedilmemektedir. Hatta Pilah-İstar ve Tatana'nın henüz boşanmadıkları ancak ayrı yaşadıkları dönemde, Tatana'nın yiyecek, yağ, yakacak ve giyecek ihtiyaçlarını Pilah-İstar'ın karşılaması yönünde *kārum* Wahšuşana'nın aldığı kararda bile sadece Tatana'nın ihtiyaçlarından söz edilip, çocuklarından hiç bahsedilmemesi, dikkat çekici bir durumdur.

Pilah-İstar'ın, diğer eşi Walawala'dan dünyaya gelen çocuklarıyla ilgili yegâne bilgiyi çiftin boşanma belgelerinden (ICK I 32) öğrenmekteyiz: "Pilah-İstar'a, onun çocukları ve(ya) herhangi bir şey için itirazda bulunmayacaklar. Eğer ona itirazda bulunurlarsa 10 mina gümüşü ödeye[cekler]. Pilah-İstar, kızı Lamassī'yi Asur'a gittiği zaman götürcek.

⁶¹ Kt 88/k 418: Bkz. Bayram, "Kültepe Metinlerinde", 21.

Onun (Lamassī'nin) büyütme parası (ve) gıda (masrafı) karşılanmıştır. Onun için (başka) hiç bir şey istemeyecekler" ifadelerinden, bu evlilikten birden fazla çocuğun dünyaya geldiğini ve bu çocuklardan birinin Lamassī adında bir kız olduğu anlaşılmaktadır.

Boşanma belgesindeki bilgiler çocukların velayetinin Pilah-İştar'a verildiğini göstermektedir. Ancak taraflar arasındaki mutabakata özel bir madde eklenerek, Pilah-İştar Asur'a gidinceye kadar Lamassī'ye Walawala'nın bakacağı kararlaştırılmıştır. Hatta Pilah-İştar, çocuğun bu süre zarfındaki masrafları için Walawala'ya bir miktar para dahi ödemiştir. Öyle anlaşılıyor ki Pilah-İştar Lamassī dışındaki çocuklarını yanına almış, muhtemelen küçük yaşta olması nedeniyle de kızını annesinin yanında bırakmıştır. Walawala ve kızı Lamassī'yle irtibatlı olduğunu düşündüğümüz bir diğer bilgi Kt 88/k 186 nolu metinde geçmektedir. Bu belgede, Pilah-İştar'ın ismini belirtmediği kız çocuğuna *arballum*-eşyası, *amtum*'una da 1 ½ *şegel* gümüş gönderdiği bilgisi mevcuttur. Pilah-İştar'ın Walawala'dan bahsederken *amtum* kelimesini kullandığını dikkate aldığımızda, gümüş gönderdiği *amtum* Walawala, dolayısıyla kız çocuğu da Lamassī olmalıdır. Ayrıca söz konusu metnin sadece *amtum* ve kız çocuğuna yapılan sevkiyatlarla ilgili olması, her ikisinin bir arada yaşadıklarını doğrulamaktadır.

Pilah-İştar'ın özel hayatıyla ilgili açığa kavuşturulması gereken bir diğer husus, Tatana ve Walawala'yla aynı anda evli olup olmadığıdır. Bu hususla ilgili olarak bizi bir sonuca götürecek tarihsel veriler şu şekildedir:

- 1- Walawala'yla ilgili belgelerden sadece birinde *limum* adı kayıtlı olup tarih MÖ. 1865'i göstermektedir.
- 2- Pilah-İştar ve Tatana en azından MÖ. 1863-1859 yılları arasında evlidirler.
- 3- Pilah-İştar'ın şahsi arşivine ait en geç tarihli belge MÖ. 1859'da düzenlenmiştir (Kt 88/k 485). Bu belge Tatana'nın alacağına dair bir borç senedi olup Pilah-İştar'ın ismi Tatana'nın eşi olarak kaydedilmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki Pilah-İştar ve Tatana MÖ. 1863'ten önce evlenmişlerdir. Kaç yıl evli kaldıklarını bilemesek de, Tatana'nın Pilah-İştar'ın eşi olarak kaydedildiği en geç tarihli belgeye istinaden (MÖ. 1859 tarihli bu senet aynı zamanda Pilah-İştar'a ait arşivin de en geç tarihli belgesidir), boşanmalarının MÖ. 1859'dan sonra gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Çiftin evli olduklarını bildiğimiz MÖ. 1863-1859 tarihleri ise

muhtemelen evliliklerinin son dönemine, aralarında problemlerin yaşandığı zamana denk gelmektedir.

Pilah-İştar'la ilgili bir başka bilinmeyen Walawala'yla ne zaman evlendiği ve bu zaman zarfında Tatana'yla da evli olup olmadığıdır. Yukarıda temas ettiğimiz Walawala'nın alacağına ait MÖ. 1865 tarihli belgenin (Kt 88/k 471) Pilah-İştar'ın şahsi arşivinde ele geçmesi nedeniyle, onun bu tarihte Pilah-İştar'la evli olduğuna ve Kaniş'te, kocasının evinde oturduğuna dair kanaat oluşmaktadır. Bu hususta belki de en önemli referans Tatana'nın Pilah-İştar'a hitaben söylediği "senin ikinci eşin (*amtum*) Walawala'dır" cümlesidir (Kt 88/k 724). Bu ifade Pilah-İştar'ın Tatana'yla evliyken, Walawala'yla ikinci evliliğini gerçekleştirmiş olabileceğini akla getirmektedir. Eğer bu yorumumuz doğruysa, Pilah-İştar, muhtemelen evliliğin sonlarına doğru, Walawala'yla tanışmış ve bir süre sonra da ikinci evliliğini gerçekleştirmiş olmalıdır. Bu tarih te MÖ. 1865-1859 arasındaki bir döneme işaret etmektedir. Bu tespitlere göre; Pilah-İştar ve Tatana arasında yaşanan problemlerin ortaya çıkmasının, dolayısıyla evliliklerinin boşanmayla sona ermesinin ana sebebi Walawala gibi görünmektedir.

Sonuç

Pilah-İştar'ın, babasının ölümüyle birlikte MÖ. tak. 1883'lerde başlayan ve MÖ. 1859'dan biraz daha sonraya kadar devam eden Anadolu'daki yaşamının sıkıntılı, zorlu ve mücadeleyle geçtiği anlaşılmaktadır. Bilhassa babasının alacaklarının tahsil edilmesi noktasında giriştiği hukuki mücadeleler ile kardeşleriyle yaşadığı aile içi meseleler, onu en çok zorlayan ve yoran problemlerin başında gelmektedir.

Metinler, Pilah-İştar'ın evlilikleri hakkında detaylı bilgi içermemektedir. Evliliğe giden süreçte nelerin yaşandığı; düğün, nişan gibi törenlerin düzenlenip düzenlenmediği hususu, bizim için tam bir muammadır. Bu derin sessizlik Pilah-İştar'ın Tatana, bilhassa Walawala'yla olan ilişkisi için de geçerlidir. Öyle ki Walawala hiçbir belgede adıyla birlikte Pilah-İştar'ın eşi olarak kaydedilmediği gibi Pilah-İştar, Walawala'ya herhangi bir metinde ismiyle dahi hitap etmemiştir (birkaç metinde *amtum* olarak bahsetmiştir). Kısacası var olan hiçbir metinde eşleriyle ilgili en ufak sevgi ifadeleri yoktur. Benzer bir durum Pilah-İştar'ın çocuklarıyla olan ilişkileri için de geçerlidir. Her iki eşinden birden fazla çocuğu olmasına rağmen, ki bu eşlerden birer kız çocuğu sahibidir, kendi arşivindeki metinlerde çocuklarının ismi zikredilmemektedir. Arşiv dışındaki bir metinden, o da Pilah-İştar ve Walawala'nın boşanma belgesidir, Lamassī isminde bir kızı olduğunu tesadüfen öğrenmekteyiz. Diğer taraftan, Pilah-İştar'a ait az sayıdaki metinde çocuklarla ilgili (kumaş ve ayakkabı göndermiştir) bazı ifadelerle karşılaşsak

ta, “çocuklarım”, “kızım” veya “oğlum” gibi, bir babanın sevgisini ve ilgisini ifade eden kelimelere rastlanmamaktadır. Bu durum Pilah-İştar'ın çocuklarına karşı sert ve mesafeli tavrından daha ziyade, duygularını metinlere yansıtmamasıyla (bu durum eşleri için de geçerlidir) ilgili olmalıdır. Keza Asur'a gideceği zaman kızı Lamassî'yi beraberinde götürmek istemesi, Lamassî olduğunu düşündüğümüz kıza değerli hediyeler göndermesi ve çocuklarla ilgili diğer kayıtlar, Pilah-İştar'ın içindeki evlat sevgisinin bir işareti olmalıdır.

Pilah-İştar'ın her iki eşi de özgür Anadolu kadını temsil etmekte olup ticari aktivitelerde bulunabilen bayanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Elimizdeki belgelere göre Tatana'nın Walawala'ya nispeten ticari konularda daha girişken olduğunu söylemek mümkündür. Bilhassa mührü olması ve çıktığı ticari seyahatler, aktif bir bayan olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel sebeplerinden biri girişken bir ruha sahip olmasının yanında, tüccar bir babanın kızı olarak yetişmesi olmalıdır.

Pilah-İştar'ın ikinci eşi Walawala'nın ticari aktiviteleri hakkında daha az bilgiye sahibiz. Bunun asıl nedeni metinlerin bu hususta yetersiz kalmasıdır. Bu bilgi kısırlığına rağmen, Walawala'nın borç alıp vermesi; kendisine gümüş teslim edilmesi; Pilah-İştar'ın kendisine gümüş sevk etmesi ve iki mektubun alıcısı olması (biri Pilah-İştar ile), Walawala'nın da göz ardı edilemeyecek ticari bir pozisyonu olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan *amtum* olarak kaydedildiği metinler ile adının geçtiği diğer metinleri bir arada değerlendirdiğimizde; Walawala'nın en az Tatana kadar hür bir kadın olduğu ve *amtum* olarak belirtilen statüsünün özgürlüğünü herhangi bir şekilde kısıtlamadığı anlaşılmaktadır.

Pilah-İştar'a geri dönecek olursak; babasının ölümünün ardından Anadolu'ya gelişi ve işlerin başına geçişinden sonra yaşadığı çalkantılı sürecin sonunda, hayatıyla ilgili yeni bir karar verme noktasına geldiğini görmekteyiz. Boşanma belgesi ICK I 32'den, bu kararın Asur'a dönmek olduğu anlaşılmaktadır. Metindeki: “*Pilah-İştar, kızı Lamassî'yi Asur'a gittiği zaman götürecektir.*”²⁴⁻²⁷ *Onun (Lamassî'nin) büyüme parası (ve) gıda (masrafi) karşılanmıştır. Onun için (başka) hiç bir şey istemeyecekler*” ifadeleri, Pilah-İştar'ın Anadolu'da kalıp kalmama fikrini bir süredir düşündüğü ve Asur'a geri dönmeyi, giderken de kızı Lamassî'yi beraberinde götürmeyi planladığı anlaşılmaktadır. Tabii Asur'a Anadolu'ya dönmek üzere mi yoksa geçici bir süre için mi gideceği hakkında da bir bilgimiz yoktur. Bununla birlikte hem Tatana'dan hem de Walawala'dan dünyaya gelen (Lamassî'nin dışındaki) çocuklarının akıbetleri ise bilinmemektedir. Ama iş yapabilecek olanların dışındakileri Asur'a götürmüş olabileceğini öngörebiliriz.

KAYNAKÇA

- Bayram, Sebahattin. “Kültepe Metinlerinde *ēzibtum*”, *Archivum Anatolicum* 10/1 (2016): 15-28.
- Bayram, Sebahattin. “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Nafaka Ödeniyor Muydu?”, *Archivum Anatolicum* 12/2 (2018): 31-52.
- Bayram, Sebahattin-Çeçen, Salih. “6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniš”, *Archivum Anatolicum* 1 (1995): 1-12.
- Barjamovic, Gojko, Hertel Thomas ve Larsen, Mogens T.. *Ups and Downs at Kanesh Observations on Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2012.
- Çeçen, Salih. “mütānū in den Kültepe-Texten”, *Archivum Anatolicum* 1, (1995): 43-72.
- Larsen, T. Mogens. *Ancient Kanesh, A Merchant Colony in Bronze Age Anatolia*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Larsen, T. Mogens, “Kültepe/Kaniš Arşivleri”, *Anatolia’s Prologue Kültepe Kanesh Karum*, editörler Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, 74-81. İstanbul, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.
- Michel, Cecilé, “Women of Assur and Kanesh”, *Anatolia’s Prologue Kültepe Kanesh Karum*, editörler Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, 124-133. İstanbul, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınlar, 2010.
- Michel, Cécile, “Constitution, Contents, Filing and Use of Private Archives: The Case of Old Assyrian Archives (nineteenth century BCE)”, *Manuscripts and Archives Comparative Views on Record-Keeping*, editörler Michael Friedrich, Harunaga Isaacson ve Jörg B. Quenzer, 43-70. Berlin/Boston, De Gruyter, 2018.
- Michel, Cecilé. *Women of Assur and Kanesh: Texts from the Archives of Assyrian Merchants*. Atlanta: SBL Press, 2020.
- Özgüç, Nimet ve Tunca, Önhan. *Kültepe-Kaniš Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Şahin, Hasan Ali. “Eski Asur Toplumunda Çocuklara Ad Verme Geleneği”, *Turkish Studies* 3/7 (2008): 592-607.
- Veenhof, Klaas R. ve Eidem, Jesper. *Mesopotamia, The Old Assyrian Period*. Göttingen: Academic Press Fribourg, 2001.

KISALTMALAR

- ArAn Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Dergisi.
- CAD The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.

44 PĪLAH-ĪŠTAR'IN EŐLERĪ, BOŐANMALARI VE ÇOCUKLARI

- ICK 1 Hrozny, B. *Inscriptions cunéiformes de Kültepe*, vol. 1. Prague, 1952.
- KT V Veenhof, Klass R. *Kültepe Tabletleri V, The Archive of Kuliya, son of Ali-abum*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- KT VII-a Bayram, Sebahattin ve Kuzuoğlu, Remzi. *Kültepe Tabletleri VII-a, AŞŞur-rē'ī Ailesinin Arşivi I. Cilt: AŞŞur-rē'ī'nin Kendi Metinleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- REL Barjamovic, Gojko, Hertel, Thomas ve Larsen, Mogens T. *Ups and Downs at Kanesh Observations on Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2012.

Resim 1: Tatana'nın mührüyle mühürlü zarf (Kt 88/k 509z)

Resim 2: Bulla Kt 88/k 447, Özgüç-Tunca, 2001: Lev./Pl. 93, CS 145.